

HEIMASTJÓRN 1904

HJEMMESTYRE 1904 – HOME RULE 1904

HEIMASTJÓRN 1904

HJEMMESTYRE 1904 – HOME RULE 1904

Sýning í tilefni aldarafmælis heimstjórnar á Íslandi 2004

Udstilling i anledning af 100-året for Islands hjemmestyre 2004

Exhibition on the Centenary of Home Rule in Iceland 2004

Skjaldarmerki konungríkisins Íslands frá 1918-1944 gerði Ríkarður Jónsson myndskeri eftir tillögu Matthíasar Þórðarsonar Þjóðminjavarðar. Á krýndan skjöld er markaður hinn nýi þrílitni fjöðfáni. Skjaldarberar eru landvættirnir: Drekin, gammurinn, gríðungurinn og bergsisinn. (Þjms. 15163)

Kongeriget Islands våbenskjold fra 1918-1944 er lavet af billedskæveren Ríkarður Jónsson, på forslag fra rigsantikvar Matthías Þórðarson. På et kronet skjold fremtræder det nye trefarvede flag. Skjoldet bæres af skytsånderne: Dragen, gribben, tyren og bjergtrollden.

The coat of arms of the Kingdom of Iceland from independence in 1918 to the foundation of the Republic in 1944, by sculptor Ríkarður Jónsson, was based on a proposal by State Antiquarian Matthías Þórðarson. A crowned shield bearing the new red-white-and-blue flag is supported by the four guardian spirits of Iceland: a dragon, a great bird, a bull and a giant.

Aðfaraorð

1. febrúar 1904 markar tímamót í sjálfstæðisbaráttu Íslands við Danmörku. Heimastjórn, fyrsta íslenska landsstjórnin, sem fór með sérmál Íslands í umboði Alþingis, er stofnuð og með henni kemst þingræði á í landinu. Skjaldarmerki Íslands varð samkvæmt konungsúrskurði hvítur fálki á bláum feldi. Hannes Hafstein er skipaður fyrsti ráðherra Íslands með aðsetur á Íslandi. Hann var ráðherra frá 1904–1909 og síðar 1912–1914. Heimastjórnartímabilið náði til 1. desember 1918.

Atvinnulíf þjóðarinnar var afar fábrotið og verklegar framkvæmdir litlar langt fram eftir 19. öld er sjávarútvegur jókst og atvinnulíf í þéttbýli eflðist. Á fyrstu árum 20. aldar urðu gífurlegar framfarir í landinu sem tóku til alls þjóðlífsins, atvinnuvega, fræðslu og menningar.

Á sýningunni Heimastjórn 1904, sem unnin er í samvinnu Þjóðmenningarhúss og Þjóðminjasafns Íslands, er dregin upp mynd af þeim framförum, bjartsýni og stórhug sem einkenndi líf þjóðarinnar á tímum heimastjórnar og gerð grein fyrir aðdraganda hennar. Þar fór fyrir fyrsti ráðherra landsins, Hannes Hafstein, stórbrotið ljóðskáld, sem með andagift sinni og stjórn málasnilli fleytti þjóð sinni drjúgan spöl á þeirri sjálfstæðisbraut sem hafin var.

Það fer vel á því að sýningin Heimastjórn 1904 skuli haldin í Þjóðmenningarhúsinu, gamla Safnahúsinu við Hverfisgötu, sem Hannes

Hafstein hafði forystu um að byggja yfir bókakost þjóðarinnar þegar í upphafi heimastjórnar. Hannes lagði hornstein að húsinu 23. september 1906. Finnbogi Guðmundsson fyrrverandi landsbókavörður skrifaði grein um sögu safnahússins, sem birtist fyrst í Árbók Landsbókasafns Íslands 1980. Þjóðmenningarhúsið hefur látið endurprenta grein Finnboga: *Úr sögu Safnahússins við Hverfisgötu* í tilefni sýningarinnar.

Fjölmargir aðilar hafa komið að gerð sýningarinnar Heimastjórn 1904 og er þeim öllum þakkað ánægjulegt og gott samstarf. Sérstakar þakkir eru færðar Árna Páli Jóhannssyni, Helga Skúla Kjartanssyni, Áslaugu Jónsdóttur og Sigríði Sigurðardóttur.

*Guðríður Sigurðardóttir
forstöðumaður Þjóðmenningarhúss*

Forsíða: *Konungskoman 1907. Friðrik konungur 8. og Hannes Hafstein ráðherra á gatnamótum Hverfisgötu og Kalkofnsvegur. Yfir þeim gnæfa tímans tákn, nafnagnustaup og stórbýsi í byggingu. Þarna er verið að byggja Safnahúsið, nú Þjóðmenningarhúsið. (Þjms. Lpr 1442.93)*

Forsíða: *Kongebesöget 1907. Kong Frederik den 8. og minister Hannes Hafstein på bjørnet af Hverfisgata og Kalkofnsvegur. Over dem knejser tidens symbol, en elmast og et stort hus under opførelse. Her bygges Museumshuset, nu Kulturhuset.*

Front Cover: *Royal visit 1907. King Frederik VIII and Minister of State Hannes Hafstein at the corner of Hverfisgata and Kalkofnsvegur, Reykjavik, 1907. The old National Library, now the Culture House, is under construction.*

Indledning

Den 1. februar 1904 markerer et vendepunkt i Islands selvstændighedskamp over for Danmark. Hjemmestyret, det første islandske landsstyre, der varetog særlige islandske anliggender med Altingets fuldmagt, oprettes og dermed bliver der indført parlamentarisk styre i landet. Islands våbenskjold blev i henhold til kongelig forordning en hvid falk på blå bund. Hannes Hafstein bliver Islands første minister med hjemsted i Island. Han var minister fra 1904-1909 og senere 1912-1914. Hjemmestyreperioden varede til den 1. december 1918.

Nationens erhvervsliv var særdeles simpelt og anlægsvirksomheden meget beskedent i det 19. århundrede. I hjemmestyrets første år var der enorme fremskridt i landet og de gjorde sig gældende på alle områder, erhverv, undervisning og kultur.

På udstillingen Hjemmestyre 1904, der er tilrettelagt i et samarbejde mellem Kulturhuset og Islands Nationalmuseum, tegnes der et billede af de fremskridt, den optimisme og de ambitioner, der prægede nationens liv i Hjemmestyrets tid, og der redegøres for optakten til det. Der førte landets første minister an, Hannes Hafstein, en imponerende digter, som med sin åndrigthed og politiske snilde førte sin nation et godt stykke ad den vej til selvstændighed, der var ved at blive ryddet.

Det er meget passende, at udstillingen Hjemmestyre 1904 holdes i Kulturhuset, det gamle Museumsbygning ved Hverfisgata, som Hannes Hafstein ledte bygningen af til nationens bogskat allerede under begyndelsen af Hjemmestyret. Han nedlagde grundstenen til huset den 23. september 1906.

Mange har været med til at virkeliggøre udstillingen Hjemmestyre 1904 og de skal alle have tak for et frøjt og godt samarbejde.

Guðríður Sigurðardóttir – Leder af Kulturhuset

Address

The date 1 February 1904 marks an important milestone in Iceland's campaign for independence from Denmark. Home Rule was introduced: Iceland's first Icelandic government, handling domestic affairs with a parliamentary mandate. The principle of parliamentary government had been recognised. Iceland's coat of arms was, by royal decree, a white gyrfalcon on a blue ground. Hannes Hafstein was appointed the first Minister of State for Iceland; he was in office 1904–1909 and then 1912–1914. The Home Rule period ended on 1 December 1918, when Iceland became a sovereign state.

In the 19th century the Icelandic economy was simple, and little development took place; in the first years of the 20th century, however, vast progress was made which touched every aspect of society, the economy, education and culture.

The exhibition Home Rule 1904, which has been produced in collaboration by the Culture House and the National Museum of Iceland, provides insight into the progressiveness, optimism and ambition that characterised Icelandic life during the home rule period, and explores the background to this historic event. The role of poet Hannes Hafstein, the first Minister of State for Iceland, was an important one; his inspiration and political skill were devoted to the goal of achieving more autonomy for his country.

The Culture House is an apt setting for the exhibition Home Rule 1904, for this building was constructed, as a National Library, on the initiative of Minister Hannes Hafstein, at the beginning of the home rule period. Hannes laid the cornerstone of the building on 23 September 1906.

Many people have been involved in preparations for the exhibition Home Rule 1904; I thank them all for fruitful and enjoyable collaboration.

Guðríður Sigurðardóttir – Director, Culture House

Heimastjórn 1904

Stærsta skrefið til sjálfstæðis

Heimastjórnin, sem komst á 1. febrúar 1904, var stærsta skrefið á braut Íslands til sjálfstæðis. Aldrei var svo mikið af raunverulegu ákvörðunarvaldi flutt úr dönskum höndum í íslenskar.

Heimastjórnin var ávöxtur langrar og þrautseigrar sjálfstæðisbaráttu. En á heimastjórnartímanum varð þróunin örari á flestum sviðum, einnig í sjálfstæðismálum. Í minna en 15 ár hafði Ísland notið heima-stjórnar þegar það varð fullvalda ríki 1. desember 1918, í uppsegjanlegu sambandi við Danmörku. Í fullveldinu felst stærsti formlegi sjálfstæðisáfanginn sem fól í sér réttinn til fulls aðskilnaðar frá Danmörku í fyllingu tímans.

Með heimastjórninni varð í fyrsta sinn til sjálfstæð íslensk landsstjórn sem í umboði Alþingis en óháð Dönum fór með framkvæmdarvaldið í sérmálum Íslands. Það vald hafði danska ríkisstjórnin farið með áður, í umboði konungs og óháð Alþingi.

Langflest mál, sem á reyndi í stjórn landsins, töldust íslensk sérmál. Heimastjórnin fól því í sér geysimikilvæga viðbót við sjálfsforræði Íslendinga þó að á öðrum sviðum, t.d. í utanríkismálum, færu Danir enn með forræði landsins.

Fyrsti ráðherrann

Íslenska landsstjórnin var fram til 1917 aðeins skipuð einum manni, ráðherra Íslands.

Þetta nýja embætti, hið valdamesta í landinu síðan á miðöldum, var falið Hannesi Hafstein, 42 ára sýslumanni á Ísafirði. Hannes var löngu þjóðkunnur sem skáld, vel þekktur embættismaður, en mátti heita nýgræðingur í stjórnmalum. Hann hafði aðeins setið á tveimur þingum en skjótt unnið sér traust og hylli í forystusveit landsins.

Eins og flestir forystumenn Íslendinga var Hannes Hafstein menntaður í Danmörku. Hann lærði lögfræði við Kaupmannahafnarháskóla og varð á stúdentsárunum kunnur af ljóðum sínum; hann var listfengur formsnillingur, skáld lífsgleði, ungra ásta og karlmannlegrar bjartsýni.

Sem sýslumaður á Ísafirði varð Hannes frægur af mannskæðri svadilför á hendur erlendum landhelgisbrjót á Dýrafirði.

Hannes Hafstein var ráðherra Íslands 1904-1909 og öðru sinni 1912-1914. Hann sóttist jafnan eftir góðri sambúð við Dani á grundvelli gagnkvæmrar virðingar. Hann vann trúnað margra danskra ráðamanna, ekki síst Friðriks konungs 8., og leysti margan hnútinn í samningum milli þjóðanna tveggja, einnig á þeim árum sem hann var ekki ráðherra. Í hörðum flokkadeilum innanlands var Hannes að sjálf-sögðu í fremstu víglínu og oft umdeildur. En hann var allra manna fúsastur til samvinnu við fyrri andstæðinga ef samstaða gat náðst um málefni. Það gat jafnvel spillt samstarfi Hannesar við sína upphaflegu stuðningsmenn hve sáttfús hann var við pólitíska andstæðinga og reiðubúinn að nýta krafta þeirra.

Hjemmestyre 1904

Island fik hjemmestyre den 1. februar 1904. Siden midten af det 19. århundrede, havde islendingene over for det danske styre krævet selvstyre. Island havde været under udenlandske konger siden 1262.

Under Hjemmestyret fik Island egen regering, i Island, i stedet for at blive styret langvejs fra af den danske regering. Islandsministeriet, der havde været beliggende i København, blev flyttet til Reykjavík, som det nye regeringsministerium. Reykjavík var nu hovedstaden i Island, centrum for magt, forvaltning og handel.

Det islandske parlament Altinget havde nu reel magt. Princippet med en parlamentarisk regering var blevet anerkendt, og der blev udpeget en islandsk indenrigsminister, der refererede til parlamentet, og ikke til en udenlandsk monark. Danskerne opretholdt imidlertid kontrollen med forskellige spørgsmål, såsom udenrigspolitikken.

Den første indenrigsminister hed Hannes Hafstein, en offentlig embedsmand og digter. Selvom han kun havde ringe erfaring med politik, så havde han vundet tiltro og respekt hos sine samtidige som fortaler for selvstændighed.

I sin tid som minister i årene 1904-1909 og 1912-1914 bestræbte han sig på at opretholde god kontakt til Danmark, og vandt tiltro hos mange betydende danskere, inklusive Kong Frederik VIII selv. Både som embedsmand og som person var han en fortrinlig mægler mellem de to

Home Rule 1904

Iceland gained home rule on 1 February 1904. Since the mid-19th century, Icelanders had been calling for autonomy from Danish rule; Iceland had been ruled by foreign kings since 1262.

Under home rule, Iceland acquired its own government, in Iceland, instead of being governed from afar by the Danish government. The Ministry for Iceland, which had been located in Copenhagen, was transferred to Reykjavík, as the new government ministry. Reykjavík was now the capital of Iceland, the hub of power, administration and commerce.

Alþingi (the Icelandic parliament) now had real power. The principle of parliamentary government had been recognised, and a Minister of State for Iceland was appointed, who was answerable to parliament, and not to a foreign monarch; the Danes retained control of various matters, however, such as such as foreign affairs.

The first Minister of State was Hannes Hafstein, a public official and poet. Though inexperienced in politics, he had earned the confidence and respect of his contemporaries as an advocate of independence.

Serving as Minister 1904-1909 and 1912-1914, he strove to maintain good relations with Denmark, and gained the confidence of many powerful Danes, including King Frederik VIII himself. Both in and out of office, he was an expert conciliator between the two countries. In the

Ríkisskjaldarmerki Dana. Skjöldur þessi var á Alþingishúsinu frá 1881 til 1911. (Þjms. 8196).

Danmarks rigsvåben. Dette våbenskjold sad på Alþingishuset fra 1881 til 1911.

Danish coat of arms. This shield of the Danish coat of arms was on the walls of Parliament House from 1881 to 1911.

Sigur Þingræðisins

Með heimastjórn komst á Þingræði á Íslandi sem hefur síðan verið hornsteinn að stjórnarfari landsins.

Hannes Hafstein (1861-1922), fyrsti ráðherra Íslands. (Ljms. TRG 137-1)

Hannes Hafstein (1861-1922), Íslands første minister

Hannes Hafstein (1861-1922), first Minister of State

Þingræðisregluna: að ríkisstjórn beri að skipa í samræmi við vilja þjóðþingsins, var Danakonungur lengi tregur til að viðurkenna en lét loks undan 1901 og valdi forsætisráðherra úr Vinstriflokknum sem hafði meirihluta á þingi. Þegar stjórnarskiptin fréttust til Íslands fór Hannes Hafstein sendiför til Kaupmannahafnar í umboði meirihluta alþingismanna til að útskýra sjónarmið þeirra fyrir hinum nýju ráðamönnum. Stjórnin mótaði síðan tilboð til Íslendinga um heima-stjórn: ráðherra og stjórnarráð í Reykjavík sem tækju við Íslands-málum af dönsku stjórninni.

Nú þurftu tvennar kosningar og tvö þing til að festa heima-stjórnina í stjórnarskrá; því tók hún ekki gildi fyrr en 1. febrúar 1904. Heimastjórnarflokkurinn, sem var þá í meirihluta á þingi, gerði í krafti þingræðisreglunnar tilkall til ráðherraembættisins en benti ekki á ákveðið ráðherraefni. Dansk Íslandsráðherrann varð því að meta hver best væri að embættinu kominn. Hann valdi Hannes Hafstein. Hannes hafði í sendiför sinni unnið traust danskra ráðamanna en umfram allt var það hann sem átti mest fylgi í meirihlutflokki þingsins.

Þingræðið færði Alþingi aukið vald þar sem það gat valið og hafnað ráðherra. Í því fólst líka aukið sjálfstæði landsins þar sem ráðherrann var ekki aðeins Íslendingur og búsettur á Íslandi heldur líka háður innlendum þingvilja í stað erlends konungs. Ráðherrann varð talsmaður þings og þjóðar í samningum og hagsmunagæslu gagnvart Danmörku.

Skjaldarmerki Íslands 1904-1918. Skjöldur þessi var á Alþingishúsinu frá 1881 til 1911. Á honum er skjaldarmerki Íslands frá 1904 sem sett var það ár á skjöldinn í stað flatts þorsks sem var tákn Íslands áður. (Þjms. 8197)

Íslands våbenskjöld 1904-1918. Dette våbenskjöld sad på Alþingishuset frá 1881 til 1911. Her findes Íslands våbenskjöld fra 1904, der blev sat på våbenmærket i stedet for en udfladet torsk, der tidligere var Íslands symbol.

Iceland's coat of arms 1904-18. This shield, which was on the wall of Parliament House from 1881 to 1911, depicts the coat of arms of Iceland as used 1904-18, which replaced Iceland's age-old symbol of split codfish.

Lekjargata 1905-1907. (Ljms. MAÓ 60)

Íslenskur höfuðstaður

Þegar innlendir ráðherra tók við völdum af Íslandsráðherra dönsku ríkisstjórnarinnar, fluttist Íslandsmálaráðuneyti Dana heim til Reykjavíkur og varð Stjórnarráð Íslands. Yfirmaður þess var landritarinn, Klemens Jónsson, í senn ráðuneytissjóri og staðgengill ráðherra. Þrír skrifstofustjórar stýrðu deildum stjórnarráðsins, vísi að ráðuneytum seinni tíma.

Með ráðherra og stjórnarráði varð Reykjavík höfuðstaður Íslands þar sem áhrifaþræðir þjóðlífsins tengdust og opinberar ákvarðanir voru í senn undirbúnar og afgreiddar. Þótt margt þyrfti formlega staðfestingu konungs var það aðeins í fáum og sérstökum málum sem úrslit réðust í Danmörku.

Jón Sigurðsson og sjálfstæðisbaráttan

Fyrsta skref Íslands til sjálfstjórnar var stofnun Alþingis 1845. Það var þó ekki valdastofnun heldur aðeins ráðgefandi fyrir stjórn og embættismenn í Danmörku sem réðu yfir Íslandi í nafni einvalds konungs.

Jón Sigurðsson (1811-1879), embættislaus fræðimaður í Kaupmannahöfn og þingmaður frá upphafi Alþingis 1845, var sá sem mest mótaði málstað Íslands gagnvart Dönum. Á efri árum var hann orðinn sjálfkjörinn leiðtogi sem þjóðernissinnaðir Íslendingar fylktu sér um, og hefur æ síðan verið heiðraður sem þjóðhetja. Afmælisdagur hans, 17. júní, var valinn til að stofna lýðveldi á Íslandi 1944.

Þegar einveldi var afnumið í Danmörku 1848 þurfti að ráðstafa því valdi sem konungur afsalaði sér, líka á Íslandi. Til ákvarðana í því efni var kjörið sérstakt þing 1851, nefnt þjóðfundurinn. Þar fylkti Jón

lande. I tidens særdeles polemiske politik på hjemmefronten stræbte han efter at gøre tidligere modstandere til forbundsfæller.

Det 19. århundrede: Selvstændighedsbevægelsen

Íslands første skridt på vejen mod selvstændighed var oprettelsen af det nye Alþingi i 1845. Det gamle Alþingi, der var trådt sammen hvert år på Þingvellir fra 930, havde gradvist mistet sin betydning under udenlandsk herredømme, og var endelig blevet suspenderet i 1798.

Det nye parlament havde ingen lovgivende myndighed. Det var simpelthen et rådgivende organ. Et ledende medlem af Alþingi var Jón Sigurðsson (1811-1879), en lærd mand, der arbejdede i København, og gradvist fremstod som lederen af den islandske selvstændighedbevægelse.

Selvom han ikke levede længe nok til at opleve Hjemmestyret, hædres han den dag i dag som nationalhelt. Da den moderne islandske republik blev stiftet i 1944, blev Jón Sigurðssons fødselsdag, den 17. juni, valgt som indsættelsesdag, og Nationaldagen fejres hvert år den 17. juni.

Indtil 1848, var kongen af Danmark enevældig konge. Da enevældet blev nedlagt i 1848, måtte Danmarks regering og dens besiddelser reorganiseres. Islendinge krævede i Nationalforsamlingen i 1851 kontrol over alle sager, der skulle afgøres af parlamentet og vælgerne. De nægtede at underkaste sig de danske vælgeres og det danske parlaments myndighed,

highly adversarial domestic politics of the time, he sought to make allies of former opponents.

The 19th century: the independence movement

Iceland's first step on the road to independence was the foundation of the new Alþingi (parliament) in 1845. The old Alþingi, which had met each year at Þingvellir from 930 AD, had gradually declined under foreign rule, and had finally been abolished in 1798.

The new parliament had no legislative powers; it was simply an advisory body. A leading member of Alþingi was Jón Sigurðsson (1811-1879), a scholar working in Copenhagen, who gradually emerged as the leader of the Icelandic independence movement. Although he did not live to see home rule, let alone independence, he is honoured today as a national hero. When the modern Icelandic republic was founded in 1944, Jón's birthday, 17 June, was chosen for the inauguration ceremonies, and National Day is celebrated each year on 17 June.

Until 1848, the King of Denmark was an absolute monarch. When absolute rule was abolished in 1848, the government of Denmark and its dependencies had to be reorganised. The Icelanders, at the National Assembly of 1851, demanded control of all matters subject to decision by parliament and the electorate. They refused to submit to the authority of

Until 1848, the King of Denmark was an absolute monarch. When absolute rule was abolished in 1848, the government of Denmark and its dependencies had to be reorganised. The Icelanders, at the National Assembly of 1851, demanded control of all matters subject to decision by parliament and the electorate. They refused to submit to the authority of

men de accepterede, hvad der var tilbage af kongelig myndighed. Danskerne afviste samtlige islændingenes krav. En lang kamp for selvstændighed var indledt.

I 1874 fik Island sin første forfatning: Alþingi fik lovgivende myndighed, mens den udøvende myndighed forblev i Danmark. Islandske anliggender blev behandlet af den danske justitsminister. Alþingis lovgivning var underlagt hans og kongens samtykke. De danske myndigheder var repræsenteret i Island ved en guvernør, der refererede til ministeren for Island i København. Islendingene arbejdede på at få en islandsk regering i Island.

I 1897 fremsatte danskerne et forsigtigt tilbud for at stille islændingene tilfredse: Hvis Alþingi accepterede fortsat dansk myndighed over interne islandske spørgsmål, ville en islandsk indenrigsminister, som sad i parlamentet, blive udpeget. Den førende kandidat til posten som minister var Valtýr Guðmundsson, som var akademiker og medlem af Alþingi, bosat i København. De såkaldte „Valtýrister“ støttede dette forslag, men tilhængerne af Hjemmestyre nægtede at overveje noget som helst kompromis.

Forslaget om „Valtýr“ blev vedtaget med et knebent flertal i parlamentet i 1901, men da gav en ændring i regeringen i Danmark tilhængerne af Hjemmestyret en mulighed for et gennembrud. Kongen havde efter

the Danish electorate and parliament, although they accepted what remained of royal authority. The Danes turned down all the Icelanders' demands. A long campaign for independence was beginning.

In 1874 Iceland was granted its first constitution: Alþingi gained legislative powers, while executive powers remained in Denmark. Icelandic affairs were handled by the Danish Minister of Justice; Alþingi's legislation was subject to his assent and that of the King. The Danish authorities were represented in Iceland by a governor, answerable to the Minister for Iceland in Copenhagen. The Icelanders campaigned for an Icelandic government, in Iceland.

In 1897 the Danes came up with a tentative offer to appease the Icelanders: if Alþingi accepted continued Danish authority over internal Icelandic affairs, an Icelandic Minister of State, with a seat in parliament, would be appointed. The leading candidate for the post of minister was Valtýr Guðmundsson, an academic and member of Alþingi, living in Copenhagen. The so-called „Valtýr lobby“ supported this proposal, but the Home Rule lobby refused to consider any compromise. The „Valtýr“ proposal was passed by a narrow majority in parliament in 1901, but then a change of government in Denmark gave the Home Rulers an opportunity for action. The King had, after prolonged resistance, bowed to the principle of parliamentary government, and

Minnisvarði um Jón Sigurðsson eftir Einar Jónsson myndhöggvara var afhjúpaður þann 10. sept. 1911. Mikill hugur var í fólki og hvítbláinn hafður áberandi. (Ljms. MAÓ 405)

Et mindesmerke om Jón Sigurðsson, af billedhuggeren Einar Jónsson, blev afsløret den 10. september 1911. Folk tænkte stort og man lod det blåhvude flag blive set.

A commemorative statue of independence campaigner Jón Sigurðsson by sculptor Einar Jónsson was unveiled in 1911, the centenary year of Jón's birth.

Sigurðsson þorra fulltrúa um skýrar kröfur: Ísland skyldi lúta því sem eftir var af valdi konungs en fá sjálfstjórn um allt það sem færðist á vald kjósenda og kjörinna stjórnámámana. Danskir kjósendur ættu ekki að ráða yfir Íslandi fremur en íslenskir yfir Danmörku.

Krafan um persónusamband átti eftir að vera leiðarljós Íslendinga allt til 1918 og fólst í henni æ róttækari sjálfstæðiskrafa eftir því sem minna var eftir af persónulegu valdi konungs.

Danir tóku kröfum Þjóðfundarins víðs fjarri. Í 20 ár stóð Alþingi, undir forystu Jóns Sigurðssonar, í stappi við dönsku stjórnina sem smám saman teygði sig lengra til málamiðlunar.

Stöðulög og stjórnarskrá

Með stöðulögunum 1871 greindi danska þingið á milli sérmála Íslands, sem landsmenn gátu ráðið sjálfir með konungi, og sameiginlegra mála (t.d. utanríkismála) sem Danmörk skyldi áfram stjórna fyrir Íslands hönd.

Nú var deilt um stjórn á sérmálum Íslands uns Alþingi lét sér lynda að á Þjóðhátíðarárinu 1874 setti konungur (þ.e. í raun danska stjórnin) Íslandi stjórnarskrá. Með henni fékk Alþingi löggjafarvald og þar með rétt til að leggja á skatta og ráðstafa tekjum landsins með fjárlögum.

Jón Sigurðsson (1811-1879). Málaf í Kaupmannahöfn 1844. (Þjms. JS 168)

Jón Sigurðsson (1811-1879). Malet i København 1844.

Jón Sigurðsson (1811-1879), leader of the Icelandic campaign for independence. Portrait painted 1844 in Copenhagen.

Danir héldu hins vegar ráðherravaldinu í íslenskum málum. Það varð venja að dómsmálaráðherra færi með málefni Íslands og ráðuneyti íslenskra mála í danska stjórnarráðinu. Ráðherrann staðfesti íslensk lög með konungi og ef hann var ósattur við lög frá Alþingi gat hann ráðlagt konungi að synja um staðfestingu þeirra.

Konungskoman 1907 var mikill viðburður. Hér ganga Friðrik konungur 8. og Hannes Hafstein ráðherra yfir Skólalátrú árið 1907. Móttaka konungs fór hvarvetna fram með mikilli viðhöfju. Í mannþrönginni til hegri má sjá reiðhjól. Innflutningur reiðhjóla hófst tveimur árum fyrr og þau náðu fljótlega mikilli útbreiðslu. (Þjms. Þbr 224)

Kongebesøget 1907 var en stor begivenhed. Her går Kong Frederik den 8. og minister Hannes Hafstein langs Skólalátrú gade. Imellem menneskerne til højre ses en cykel. Cykler blev først importeret to år tidligere og blev hurtigt meget udbredte.

The royal visit of 1907 was a major event. King Frederik VIII and Minister of State Hannes Hafstein at Skólalátrú, Reykjavík, 1907. In the crowd on the right a bicycle is visible. Bicycles had first been imported two years before, and enjoyed great popularity.

Bifreiðar. Árið 1904 var fyrsti billinn fluttur til landsins og ári síðar kom fyrsta mótorhjólíð. Hvorugt tækið náði útbreiðslu fyrr en eftir 1918. Þó voru fyrstu lög um hámarksþaða bifreiða sett árið 1914 og leyfðu þau 35 km þaða. Hér er Overlandbill á ferð árið 1913. (Þjms. ÓM 20)

Biler. I 1904 blev den første bil transporteret til Island og et år senere kom den første motorcykel. Ingen af disse køretøjer opnåede udbredelse før i 1918. Dog blev den første lov om bilers maksimale hastighed vedtaget i 1914, og der tillod man 35 km hastighed. Her ses en Overlandbil i 1913.

Motor vehicles. An Overland vehicle, 1913. In 1904 the first motor-car arrived in Iceland, followed a year later by the first motorcycle. Since Iceland had scarcely any roads, motor vehicles remained rare until after 1918. In 1914 the first speed limit for motor vehicles was enacted: 35 k.p.h.

Valtýr Guðmundsson (1860-1928), þingmaður. (Þjms. Mm 4889).

Valtýr Guðmundsson (1860-1928), medlem af Alþingi.

Parliamentarian Valtýr Guðmundsson (1860-1928).

langvarig modstand bøjet sig for princippet med parlamentarisk regering og udpegede som statsminister lederen af flertallet på venstrefløj i det danske ting.

Hannes Hafstein blev sendt til København for at tale for sagen om Hjemmestyre, og inden længe stillede den danske regering sit forslag: En indenrigsminister for Island, i Island, og selvstyre i indenlandspørgsmål. Hjemmestyre kunne kun indføres efter at det var blevet vedtaget af to på hinanden følgende parlamenter, og derfor blev det ikke en kendsgerning før i februar 1904.

appointed as Prime Minister the leader of the left-wing majority in the Danish parliament.

Hannes Hafstein was sent to Copenhagen to argue the case for home rule, and before long the Danish government made its proposal: a minister of state for Iceland, in Iceland, and autonomy in domestic affairs. Home rule could only be implemented after it had been confirmed by two consecutive parliaments, and hence it did not become a reality until February 1904.

Með stöðulögum og stjórnarskrá hefst 30 ára skeið Íslandssögunnar sem nefnt er landshöfðingjatími (1874-1904), kennt við æðsta mann íslensku stjórnarsýslunnar sem þó var undirmaður Íslandsráðherrans í dönsku stjórninni og ráðuneytis hans í Kaupmannahöfn.

Fyrsta áratug landshöfðingjatímans snerust íslensk stjórnarmál mest um hvernig beita skyldi hinu aukna valdi Alþingis. Síðan hófst ný 20 ára lota í sjálfstæðisbaráttunni sem nú snerist um að fá ráðherravaldið í innlendar hendur. Danir voru um skeið mjög frábitnir hugmyndum Íslendinga, líkt og á árunum eftir þjóðfundinn, en með tímanum var farið að leita málamiðlunar sem báðir gætu unað.

Valtýskan

Frá 1897 hafði legið fyrir óformlegt tilboð Dana til Íslendinga: Ef Alþingi sætti sig við að danska stjórnin færi áfram með sérmál Íslands yrði settur yfir þau sérstakur íslenskur ráðherra með setu á Alþingi. Ráðherraefnið var Valtýr Guðmundsson, háskólakennari í Kaupmannahöfn og alþingismaður. Því var þessi tillaga nefnd valtýska og fylgjendur tilboðsins valtýingar. Andstæðingar þess sameinuðust í Heimastjórnarflokki sem vildi ekki þiggja minna en að flytja ráðherraembættið til Íslands.

Valtýskan var naumlega samþykkt á Alþingi 1901 en þegar fréttist af nýrri stjórn í Danmörku vildi meirihluti þingmanna leita nýrra samninga. Af því spratt sendiför Hannesar Hafstein, sem fyrr en getið, en Valtýr varð af ráðherradómi; ekki gat þingræðisstjórnin danska

farið að velja Íslandi ráðherra sem kominn var í andstöðu við meirihluta Alþingis.

Flokkaskiptingin, sem mótaðist í deilunum um valtýskuna, hélst fram á heimastjórnartíma þannig að stjórnarandstaðan á ráðherraárum Hannesar Hafstein var framhald af flokki valtýinga.

Ísland á landshöfðingjatíma

Jón Sigurðsson og samherjar hans á þjóðfundinum kröfðust sjálfstjórnar fyrir 60 þúsund manna þjóð sem á danskan mælikvarða var sárfátæk og frumstæð. Fólk átti heima á sveitabæjum, vann við sveitabúskap og sjóróðra með líkum hætti og fyrri kynslóðir; húsakynni þess, viðurværi og klæðaburður var meira að hætti liðinna alda en evrópsks samtíma. Tengiliður landsins við umheiminn var seglskip sem kaupmenn höfðu í förum að sumarlagi.

Þegar leið á öldina þokaðist Ísland nær nútímanum. Fólk fjölgaði, framleiðslan óx, hægt var að gera heldur meiri kröfur til lífsins. Mannlíf og atvinnulíf var ennþá fábreytt og fátæklegt en ekki staðnað. Fólk leitaði úrræða og var tilbúið að taka upp nýja hætti. Með greiðari siglingum (m.a. gufuskipum) og öflugri verslun (meiri samkeppni, innlendum verslunarfélögum og kaupfélögum) var hagur að framleiða meira til útflutnings, bæði til lands og sjávar. Landsmenn lögðu sig eftir vöruvöndun og juku útflutning á vörum eins og hákarlslýsi, saltfiski og lifandi sauðfé. Aðalútflutningsvaran var þó saltfiskur og kapp lagt á umbætur í verslun hans og sölu. Til að fá meiri fisk í salt fóru Íslend-

Björn Jónsson (1846-1912), annar ráðgjafi Íslands. (Ljms. MAÓ 3236)

Björn Jónsson (1846-1912), Íslands anden minister.

Björn Jónsson (1846-1912), the second Minister of State.

Á Þingvallafundi árið 1907 settu fundarmenn fram hávænar kröfur um sjálfstæði Íslands og bláa fáninn með hvíta krossinum var áberandi. (Þjms. Lpr 295)

På Þingvallamødet i 1907 fremsatte deltagerne højlydte krav om Islands selvstændighed og det blå flag med det hvide kors var iøjnefaldende.

At the Þingvellir Meeting of 1907, independence was demanded. The unofficial blue-and-white flag of Iceland was flown.

Island sidst i det 19. århundrede

Da Island krævede selvstyre ved Nationalforsamlingen i 1851, var Island en nation med 60.000 indbyggere, der efter danske forhold levede en primitiv og forarmet tilværelse. Íslendingene levede af landbrug og fiskeri som de havde gjort det i århundreder, og de havde minimal kontakt med omverdenen.

Iceland in the late 19th century

When it demanded autonomy at the National Assembly of 1851, Iceland was a nation of 60,000 people, who by Danish standards lived a primitive and poverty-stricken existence. The Icelanders subsisted by agriculture and the fisheries as they had done for centuries, and their contact with the outside world was minimal.

Ný veiðarfæri. Í auglýsingu frá netavinnustofunni Liverpool um 1915 kemur fram að ffestallir togarar landsins noti botnvörpur þaðan. Þetta nýja veiðarfæri markaði upphaf verksmiðjuveiðingar útgerðarinnar. (Þjms. Lpr 1972.a)

Nye fiskeredskaber. I en reklame fra netværkstedet Liverpool ca. 1915, siges at de fleste af landets trawlere bruger trawl fra dem. Dette nye fiskeredskab markerede begyndelsen af

motoriseringen af landets rederivirksomheder.

New fishing gear. An advertisement from the net workshop Liverpool around 1915 states that most of Iceland's trawlers use the company's trawls. The introduction of trawl fishing marked the beginning of mechanisation of the fishing fleet.

íngar að gera út vaxandi flota seglskipa á handfæri. Þótt sjósókn væri mest á árabátum alla 19. öldina voru skúturnar vaxtarbroddur atvinnulífsins á landshöfðingjatíma og er því talað um „skútuöld“.

Með vaxandi sjósókn fór að myndast nokkurt þéttbýli, sérstaklega kringum skútuútveginn. Fram um 1900 veitti það þó takmarkað svigrúm til fólksfjölgunar og sveitir landsins voru svo þétt setnar að þar var

ekkert rúm fyrir fleiri fjölskyldur. Nær fimmtí hver Íslendingur hafði gerst vesturfari - útflytjandi til Norður-Ameríku. Þar var land tækifæranna, þeirra sem svo sárlega skorti heima.

Þörfin fyrir ný úrræði í atvinnulífi og byggðapróun brann heitt á Íslendingum, ekki síður en óskirnar um sjálfstjórn og þjóðleg réttindi. Það kynti undir sjálfstjórnarkröfunum að innlend stjórn yrði næmari

Eimreiðin. Heimastjórnartíminn einkenndist af framfarabug og miklum framkvæmdum. Árið 1913 var lögð járnbraut frá Öskjuhlíð og Skólavörðubolti til grjóflutninga í nýjan hafnargarð í Reykjavík. Eimreiðin var í notkun til 1917. (Ljms. MAÓ 2323)

Lokomotivet. Hjemmestyreretiden var præget af fremskridstanker og store anlægsarbejder. I 1913 blev der anlagt en jernbane fra Öskjuhlíð og Skólavörðubolti, der skulle bruges til at flytte sten til den nye havnemole i Reykjavík. Lokomotivet var i brug til 1917.

Locomotive. Home rule heralded a period of progress and development. In 1913 a railway was laid to transport rock from Öskjuhlíð hill for the construction of Reykjavík Harbour. The locomotive was in use until 1917.

I løbet af det 19. århundrede steg befolkningstallet imidlertid og dermed produktiviteten. Der sejlede flere skibe til og fra Island, og der blev indført fri handel i 1854: Islendingene begyndte at tjene på eksport af forskellige handelsvarer, såsom levende får og heste, levertran og fremfor alt saltfisk. Fiskeriet blev øget og sejlfartøjer blev føjet til fiskerflåden, der hidtil havde bestået udelukkende af små robåde.

In the course of the 19th century, however, the population rose, and productivity with it. More ships sailed to and from Iceland, and Free Trade was introduced in 1854: the Icelanders began to profit from exporting various commodities, such as sheep and horses on the hoof, fish-liver oil and, above all, saltfish. The fishing effort was increased, and sailing vessels were added to the fishing fleet, which had hitherto comprised only small rowing-boats.

Matreiðslukennsla skólaárið 1913-1914. Í þessu vel útbúna eldhúsi er gasljós og gaseldavél og stúlkurnar nota emaleruð ílát sem þá voru að mestu tekin við af tré- og leirilátum. (Ljms. MAÓ 414)

Husholdningsundervísing í skólaárið 1913-1914. Í dette veludstyrede køkken er der gaslys og gaskomfur og pigerne bruger emaljerede beholdere, som på det tidspunkt for det meste havde afløst træ- og keramikbeholdere.

Cookery class 1913-1914. The well-equipped kitchen has gaslight and a gas cooker. Enamelled vessels had largely superseded wood and clay.

fyrir þörfum landsins en hin danska og frumkvæðisríkari í hinum brýnu framfaramálum þess.

Til að njóta hagþróunar hins iðnvædda heims þurfti greiðar samgöngur. Fjarlægð Íslands frá viðskiptalöndum sínum, og torfærurnar í stóru og strjálbýlu landi, gerðu Íslendingum torvelt að njóta sams konar framfara og þeir sáu fyrir sér í þéttbýlli löndum þar sem járnbraut eða skipaskurður gat gjörbreytt hag heilla héraða.

Stórhuga menn og framfarasinnaðir lögðu áherslu á samgöngubætur, t.d. Valtýr Guðmundsson sem nefndi málgagn sitt Eimreiðina. Fjárveitingarvald Alþingis var notað til að kosta vegagerð og brúarsmíði, styrkja áætlunarsiglingar milli landa og með ströndum fram, reisa vita og veita styrki til hafnarframkvæmda. Helst vildu menn járnbrautir líka ef til þeirra fengist erlent áhættufé.

Þjóðmenning - menningarþjóð

Íslendingar landshöfðingjatímans stóðu á traustum grunni gamallar bændamenningar og kristinna mennta. Fólki var innrætt ábyrgð og kappsemi við vinnu og virðing fyrir bóklegrri menntun. Þótt fæstir nyttu neinnar skólagöngu lærðu börn a.m.k. að lesa og glímdu árum saman við kristindómsfræðsluna fyrir fermingu. Á heimilum var lesefni haft um hönd til skemmtunar og fróðleiks, bæði kristlegt og veraldlegt. Ljódlist var í sérstökum hávegum höfð og þjóðskáldin voru áhrifamestu boðberar viðhorfa og gilda, ekki síst þjóðerniskenndarinnar.

Íslendingar nutu þess að grannþjóðirnar viðurkenndu þá sem vest-ræna menningarþjóð. Fornmenning þeirra og umfram allt fornbókmenntir nutu viðurkenningar erlendis. Þjóðtunga þeirra var þroskað ritmál í beinum tengslum við hið fræga formál. Þótt lítið hefði orðið úr sjálfstæði Íslands í tíð einveldis og einokunar, þá hafði það alltaf verið sérstakt land með sín eigin lög. Stórbrotin náttúra landsins var líka farin að vekja aðdáun erlendra gesta og ýta undir þjóðarstolt landsmanna. Þeir gátu óhikað, þótt fáir væru, talið sig þjóð meðal þjóða. Herrarþjóðinni Dönnum þótti vegsauki að sambandinu við Ísland og vildu gera vel við þessa sögufrægu hjalendu sína en þeim gat sviðið sárt hvað Íslendingar voru ófúsir að samsama sig danskri þjóðarvitund. Sjálfstæðisbarátta Íslendinga var ekki háð með vopn í hönd. Í eitt einasta skipti, fyrir þjóðfundinn 1851, þótti Dönnum tryggara að senda til landsins nokkra hermenn; það þurfti ekki að endurtaka. Það sem Íslendingar beittu fyrir sig var málf lutningur: óskir, kröfur,

Atvinna. Settar voru á fót vefnaðar- og tóvinnustofur til að vinna úr innlendri ullarframleiðslu. Allar stærri vélarnar voru gufuknúnar. Myndin er tekin árið 1910 í Álafossi. Við iðnvæðinguna sköpuðust ný atvinnutekifæri fyrir konur sem börðust útalar fyrir réttindum sínum. (Þjms. AJ1 439)

Erbveru. Der blev etableret væve- og spindestuer, som kunne bearbejde den indenlandske uld. Alle de større maskiner var dampdrevne. Billedet er taget i 1910 i Álafoss. Ved industrialiseringen blev der skabt nye jobmuligheder for kvinderne, der kæmpede ihærdigt for deres rettigheder.

Employment. Textile workshops were founded for woollens manufacture. Most machinery was steam-powered. The photograph is from the Álafoss plant, 1910. Industrialisation created new opportunities for women, who were campaigning for civil rights.

Völundur. Fjörutíu reykviskir trésmiðir sameinuðust um stofnun Trésmiðjunnar Völundar, sem tók til starfa árið 1905. Vélarnar gengu fyrir gufuafl og geta verkstæðisins var margföld á við litlu verkstæðin. (Ljms. MAÓ 315)

Völundur Fyrre tómrere frá Reykjavík gik saman om at grundlegge tømrervirksomheden Völundur, der startede i 1905. Maskinerne var dampdrevne og værkstedet havde mangedobbelt kapacitet i forhold til de små værksteder.

Völundur. The Völundur carpentry factory, founded in 1905 by 40 carpenters in Reykjavík, introduced steam-powered tools which vastly increased productivity.

útskýringar; áróður inn á við til að samræma málstað sinn; áróður út á við til að halda málstaðnum að Dönum.

Heimastjórnartíminn

Íslendingar bjuggu við heimastjórn frá 1. febrúar 1904 til 1. desember 1918. Á undan fór landshöfðingjatíminn frá 1874; við tók tímabil fullveldisins til 1944. Þótt heimastjórnartíminn sé ekki nema tæp 15 ár er hann viðburðaríkt skeið í sögu Íslands, hvort sem lítið er á stjórnarmál, atvinnuvegi, þjóðmenningu eða daglegt líf.

Overbefolkning var et problem i de landlige regioner, og i de sidste årtier af det 19. århundrede emigrerede mange islendinge til den Nye verden - de fleste af dem til Canada. Næsten hver femte islending sejlede til mulighedernes land.

Íslendingene arbejdede for politiske rettigheder, og ikke mindre energisk for økonomisk udvikling og nye muligheder. Islandske ledere fokuserede på en forbedring af samfærdslen, både med omverdenen og i Island: De prioriterede bygning af veje, broer og havne, og en sikring af regelmæssig skibsfart til og fra landet. De forestillede sig endda islandske jernbaner - som aldrig blev til noget!

Kultur og national bevidsthed

I islandsk kultur værdsættes de protestantiske værdier og hårdt arbejde højt, men også landets ældgamle litterære traditioner. Mens få islendinge gik i nogen skole, krævedes det, at alle lærte at læse for at kunne blive konfirmeret, og mange lærte også at skrive. Læsestof, både gudeligt og verdsligt, fandtes i alle hjem, og digterne blev især respekteret.

Island var kendt i udlandet for landets litterære traditioner, især sagalitteraturen, der fortalte om de „Gyldne tider“ i den gamle fristat (930-1262), og islendingene var stolte af deres særlige status i den europæiske litterære kultur.

Over-population was a problem in rural regions, and in the last decades of the 19th century many Icelanders emigrated to the New World - most of them to Canada. Nearly one in five Icelanders sailed for the land of opportunity.

The Icelanders campaigned for political rights, but no less urgently for economic development and new opportunities. Icelandic leaders focussed on improving communications, both with the outside world and within Iceland: they placed priority on building roads, bridges and harbours, and ensuring regular shipping services to and from the country. They even envisaged Icelandic railways - which were never to become a reality!

Culture and national consciousness

Icelandic culture prized the Protestant values of religion and hard work, but also the age-old literary traditions of the country. While few Icelanders attended any school, all were required to learn to read in order to be confirmed into the church, and many also learned to write. Reading matter, both devotional and secular, was found in every home, and poets were especially respected.

Iceland was known abroad for its literary traditions, especially the saga literature that told of the „Golden Age“ of the Old Commonwealth (930-1262), and the Icelanders took pride in their special status in European literary culture.

Sjálfstjórnartíminn 1904 eignuðust Íslendingar í fyrsta sinn togara, reistu fyrstu vatnsknúnu rafstöðina og prófuðu fyrsta bílinn. Þá tók Íslandsbanki líka til starfa, stofnaður fyrir erlent hlutafé, sem var langöflugasta peningastofnun heimastjórnartímans.

Vélaraflið, sem áður kom lítið við sögu Íslendinga nema gufuvélar flutningaskipanna, olli nú skjóttum umskiptum í sjávarútvegi landsins. Á fyrstu árum heimastjórnarinnar fjölgaði vélbátum víða um land, yfirleitt opnum trillum. Brátt fór togaraflotinn líka að vaxa óðfluga, einkum í Reykjavík.

Botnvörpungurinn Jón forseti. Fyrstu togarnir komu til landsins á árunum 1904-1907. Þeir gjörbreyttu möguleikum til fiskveiða sem jukust mjög á heimastjórnartímanum. Talið er að árið 1917 hafi 20% Reykvíkinga hafi framferi af togaraútgærd. (Ljms. MAÓ 1406)

Trawleren Jón forseti. De første trawlere kom til Island i årene 1904-1907. De ændrede fuldstændig mulighederne for fiskeri, og det blev øget kraftigt i hjemmestyretiden. Det menes at 20% af Reykjavíks indbyggere i 1917 har været beskæftiget ved trawlerrederier.

Trawler Jón forseti („President Jón,” a tribute to independence campaigner Jón Sigurðsson). Trawlers, which were introduced in 1904-1907, revolutionised the fisheries. By 1917 about 20% of the Reykjavík population had their livelihood, directly or indirectly, from the trawler fishery.

Íslendinge sá sig selv som en nation, med egen enestående kultur, selvom deres danske overherrer ikke så let lod sig overtale til at være enige. Men kampen for selvstændighed blev aldrig til væbnet kamp: Íslendinge førte pennen, og ikke sværdet og debatterede sig langsomt men sikkert frem til national suverenitet.

Hjemmestyre 1904-1918

Hjemmestyre-perioden, fra 1904 til 1918, var en begivenhedsrig tid i politisk, kulturel og økonomisk henseende. Island oplevede intet mindre

The Icelanders saw themselves as a nation, with its own unique culture, although their Danish rulers were not easily persuaded to agree. But the campaign for independence was never an armed struggle: the Icelanders wielded the pen, and not the sword, and argued their way, slowly but surely, to national sovereignty.

Home Rule 1904-1918

The Home Rule period, from 1904 to 1918, was an eventful time in political, cultural and economic terms. Iceland experienced nothing less

Stórkostleg upplýsingabylting fólst í sæstreng fyrir ritsíma sem lagður var til landsins 1906. Það hafði verið fyrsta stórmálið sem beið afgreiðslu Hannesar Hafstein að semja um lagningu sæsímans og um leið landsíma yfir Ísland sem tengdi héruð landsins bæði með skeyta- og talsambandi en talsímastöð var áður komin í Reykjavík. Þótt Íslendingar væru einhuga um nauðsyn skeyta-sambands orkaði aðferðin tvímælis: hvort loftskeyti gætu dugað í stað sæsíma; hvort rétt væri að semja við danskt ritsímafélag o.s.frv. Um þetta urðu hörðustu stjórnmaladeilur ársins 1905, fyrstu dæmigerðu átökin milli stjórnar og stjórnarandstöðu.

Ný tækni sagði til sín á fleiri sviðum: rafmagn til ljósa, gufu- og mótorknúnar iðnaðarvélar. Það var þó aðeins á sjó sem vélarflíð var notað í stórum stíl. Á landi munaði meira um vaxandi notkun hesta til að draga vagna, plóga og önnur tæki. Vegir og brýr voru nú fyrst gerð fyrir vagna en ekki aðeins flutninga á hestbaki. Bílar voru prófaðir á Íslandi allt frá 1904 en 1918 var notkun þeirra enn á byrjunarstigi. Og járnbrautadraumarnir rættust aldrei, að frátalinni stuttri flutningabraut í Reykjavík.

Gróandi þjóðlíf

Íslenskt mannlíf heimastjórnartímans varð fjölskrúðugra en fyrr. Þéttbýlis gætti meira, sérhæfing jókst í störfum, þjóðin hafði úr meiru að spila og gat fleira veitt sér að hætti umheimsins. Reykjavík fékk ekki aðeins aukið hlutverk sem höfuðstaður heldur

Kennaraskóli. Áhersla var lögð á aukna menntun barna og unglinga. Árið 1904 voru 37 farskólar starfræktir í landinu og um 300 ferkennarar kenndu á um 780 stöðum. Kennaraskólinn var stofnaður 1908. Árið 1920 var þriðjungur kennara á landinu kennaramenntaðir. Um þriðjungur þeirra var konur. (Ljms. MAÓ 147)

Lærerseminarium. Der blev lagt vægt på øget skolegang for børn og unge. I 1904 blev der drevet 37 vandreskoler i landet og omkring 300 rejselere underviste på 780 steder. Lærerseminariet blev grundlagt i 1908. I 1920 var en tredjedel af lærerne i landet læreruddannede. Ca. en tredjedel af dem var kvinder.

Teacher training. Priority was given to improving education. In 1904 Iceland had 37 peripatetic schools and 300 peripatetic teachers, who travelled around to teach in 780 locations. A teacher training college was founded in 1908. In 1920 about one-third of Iceland's teachers were qualified as such, and one-third were women.

varð hún líka miðstöð verslunar þar sem heilðsölur störfuðu - ritsíminn gerði mögulegt að reka millilandaverslun frá Íslandi - og stórhuga hafnargerð auðveldaði umskipun inn- og útflutningsvara. Reykjavík varð háskólabær Íslands og tilþrifamesti vaxtarbroddur atvinnulífsins, togaraútgærdin, dafnaði best þar. Vélbátar urðu hins vegar undirstaða þéttbýlismyndunar víða um land: Þótt Reykjavík yrði langfjölmennasta byggðarlag landsins og þéttbýli færi vaxandi í öllum landshlutum, þá náði höfuðstaðurinn ekki fimmtungi, og samanlagt þéttbýlið ekki helmingi, af íbúafjölda landsins á heimastjórnartíma. Enn var sveitabyggðin fjölmennust,

Reykjavíkurbífi. Umferð vélbáta, togara og stórna hafskipa um Reykjavíkurbífi jókst mjög. Eimskipafélag Íslands var stofnað 1914 og fyrsta skip félagsins, Gullfoss, kom til hafnar 1915. (Ljms. MAÓ 2313)

Reykjavík havn. Antallet af motorbåde, trawlere og store oceangående skibe steg kraftigt i Reykjavík havn. Eimskipafélag Íslands (Islands Dampskibsselskab) blev stiftet i 1914 og selskabets første skib, Gullfoss, kom i havn i 1915.

Reykjavík Harbour. Growing numbers of motor-powered boats, trawlers and large ocean-going vessels called at Reykjavík's new harbour. Eimskipafélag Íslands (the Iceland Steamship Company) was founded in 1914; its first ship, the Gullfoss, went into service in 1915.

end en teknologisk revolution: I 1904 kom Íslands første trawler, den første automobil, og det første vandkraftværk. Íslandsbanki blev stiftet det år, og det åbnede nye muligheder for investering og udvikling. Fiskeriflåden blev hurtigt motoriseret, og der blev føjet mange trawlere til flåden. I 1906 blev der etableret telegrafforbindelse til omverdenen, og

than a technological revolution: the year 1904 saw Iceland's first trawler, its first motor car, and its first hydro-electric plant. Íslandsbanki (the Bank of Iceland) was founded that year, opening up new opportunities for investment and development. The fishing fleet was rapidly motorised, and many trawlers were added to the fleet. In 1906, telegraph

Ný hús. Til sveita reis ný húsagerð í stað torfbæjanna og bændur tæknivæddu búskapinn eins og kostur var, með nýjum jarðvinnslutækjum. Aktygi voru notuð á hross til að draga kerrur, sleða, plóga, herfi og hevinnutæki. Enn var þó notað gamla lagið við að rifja með hrifum eins og hér er gert. Myndin er tekin 1910-1920. (Ljms. MAÓ 2348)

Nye huse. På landet blev der bygget en ny type huse i stedet for torvegårdene, og bønderne mekaniserede landbruget i det omfang det var muligt, med nye jordbearbejdningsmaskiner. Der blev lagt seletøj på hestene så de kunne trække vogne, slæder, plove, harver og bomaskiner. Man brugte dog den gammeldags metode med river, når høet skulle samles, som det ses her. Billedet er taget 1910-1920.

New houses. Farmers built modern houses and introduced new technology on their farms, such as horse-drawn ploughs, tedders, etc. The hand-rake was still, however, used at haymaking. Photograph from 1910-1920.

sveitameningin í miklum metum; og áhrifamenn landsins, langflestir aldir upp í sveit, einhuga um að framfarir í sveitum væru lykkillinn að farsælli framtíð Íslands.

Reynt var að þoka áleiðis mannúðar- og velferðarmálum. Geðveikrahælið á Kleppi var fyrsta sjúkrahúsið sem reist var að frumkvæði þings og stjórnar. Atvinnufrelsi var aukið og réttur fátæklinga bættur.

Nýjar félagshreyfingar settu svip á tímabilið. Verkalyðshreyfing festi rætur. Bindindishreyfingin fékk því áorkað að Ísland varð eitt þeirra landa sem gerðu tilraun með algert áfengisbann; það var samþykkt í þjóðaratkvæðagreiðslu 1908 og tók gildi að fullu 1915. Ungmennafélögin áttu ríkan þátt í þjóðernisvakningu tímabilsins og voru um leið hluti af nýkviknaðri íþróttahreyfingu. Sálarrannsóknir (spíritismi) urðu skyndilega sterkur straumur í andlega lífinu.

Íslendingum óx stórhugur og metnaður á menningarsviðinu. Þeir reistu glæsilegt safnahús, stofnuðu háskóla, eignuðust færa og menntaða listamenn á ýmsum sviðum og íslenskir rithöfundar gerðu garðinn frægan erlendis.

Á heimastjórnartíma hófst uppbygging menntakerfis í landinu. Fræðslulögin 1907 tryggðu börnum landsins fjögurra ára ókeypis skólagöngu, í farskóla ef ekki voru tök á öðru. Þeim var fylgt eftir með stofnun kennaraskóla í Reykjavík. Hinum gamla Lærða skóla var 1904 breytt í menntaskóla með nútímalegra námsefni. Og 1911 voru Íslendingar svo stórhuga að stofna eigin háskóla.

Hannes Hafstein ákvað með reglugerð að menntaskólinn nýi yrði

Munir:

Hinir áþreifanlegu munir, af eldri gerðum og yngri, sem heimastjórnartíminn hefur látið eftir sig, sýna best hvernig áferð mannlífsins breyttist. Innflutt tók við af heimagerðu; erlendir fyrirmyndir breyttu innlendri hefð; teknin opnaði nýja möguleika í mynd tóla og tækja.

Effekter:

De håndgribelige effekter, ældre og yngre typer, som hjemmestyretiden har efterladt, viser bedst, hvordan folkes liv ændredes. Det importerede overtog det hjemmelavede; udenlandske forbilleder ændrede den indenlandske tradition; teknologien åbnede nye muligheder i form af instrumenter og apparater.

Items:

Items from the Home Rule period give a clear indication of the changes taking place in society: imported goods replaced the home-made, foreign examples were followed, and technology opened up new opportunities.

Umbúðir. Smjör var selt í belgjum eins og þessum lúðumaga (Þjms. 1977-185). Á þessum tíma hófst vélvædd smjör- og smjörlíkisgerð og var afurðin sett í pappír og járnbauka (Þjms. Á 7257).

Emballage. Smör blev solgt i bølge i stil med denne mave fra belleflynder. På dette tidspunkt startede en mekaniseret smør- og margarineproduktion og varenne blev pakket i papir og metalbeholdere.

Packaging. Butter and other commodities were sold in pouches like this one, made of a fish stomach. When mechanised production of butter and margarine commenced, tins and paper packaging were introduced.

inden længe rådede landet over et telegraf- og telefonnet. Der blev anlagt veje og bygget broer. Reykjavík var ikke alene Islands hovedstad, den var også centrum for handel. Telegrafiveentyret gjorde det nemmere at drive international handel. Med anlæggelsen af den fine havn blev Reykjavík Islands vigtigste havneby, og centrum for trawlerfiskeriet. Et prægtigt Nationalbibliotek (nu Kulturhuset) blev bygget i 1906-1908. Selvom Reykjavík blomstrede, svarede den stadigvæk for mindre end en femtedel af befolkningen, og mere end halvdelen af befolkningen levede stadig på landet. Byudviklingen var i sin barndom.

Selvom den første automobil kom til Island i 1904, var der næppe nogle veje på det tidspunkt. Det var ikke før efter 1918 at bilen begyndte at blive et realistisk transportmiddel i Island. Mekaniseringen havde endnu ikke nået bondegården, hvor hestene stadigvæk var overlegne. De var tidligere blevet brugt som pakyd, men nu trak de vogne, plove og andre landbrugsmaskiner.

Under Hjemmestyret satte forskellige bevægelser deres præg på det islandske samfund: Handelsunionsbevægelsen begyndte at gøre sig gældende, og afholdsbevægelsen havde massiv tilslutning, hvilket førte til Forbudet i 1915. Ungdomsorganisationer sluttede op om en blanding af nationalisme og sundhedskultur.

Uddannelse var en forgangssag. Undervisningsloven fra 1907 sikrede alle

communications were established with the outside world, and before long, the country had a network of telegraph and telephone services. Roads and bridges were built. Reykjavík was not only Iceland's capital, it was also a centre of commerce. The advent of the telegraph facilitated international trade; with the construction of a fine harbour, Reykjavík became Iceland's major port, and the centre of the trawler fishery. A splendid National Library (now the Culture House) was built in 1906-1908. While the town of Reykjavík flourished, it still accounted only for less than one-fifth of the population, and more than half the population still lived on the land. Urban development was in its infancy.

While the first motor car was brought to Iceland in 1904, there were scarcely any roads at that time. It was not until after 1918 that the motor car began to be a realistic form of transport in Iceland. Mechanisation had not yet reached the farm, where horses were still supreme. Previously used primarily as pack animals, now they pulled carts, ploughs and other farm machinery.

During the Home Rule period, various movements made their mark on Icelandic society: the trade-union movement was beginning to make its voice heard, and the temperance movement had a mass following, which led to Prohibition in 1915. Youth associations nurtured a combination of nationalism and health culture.

Póstvagnar. Vörufutningar breyttust á láði og legi. Landsmenn kerruvæddust og lestarferðum fækkaði. Um aldamótin 1900 voru teknar upp póstferðir á vögnum austur fyrir fjall og var þeim haldið úti til 1919. Hér eru póstvagnar árið 1915 að leggja af stað frá Gasstöðinni að Elsumyrri við Rauðará. Gasstöðin tók til starfa 11. júlí 1910. (Ljms. MAÓ 7)

Postvogne. Varettransport ændrede sig til lands og til vands. Indbyggerne begyndte at bruge hestevogne og der blev færre rejser med pakheste. Ved århundredeskiftet 1900 begyndte man at køre posture med vogne til distriktet øst for Hellisheiði og disse ture blev opretholdt indtil 1919. Her ses postvogne i 1915 køre fra Gasværket til Elsumyrri ved Rauðará. Gasværket startede den 11. juli 1910.

Mail wagons. Transport was revolutionised as the cart superseded the pack-horse. Around 1900, wagons were introduced to transport mail across the mountains east of Reykjavík. Mail wagons are seen here in 1915, ready to set off from the gasworks, which had opened on 11 July 1910.

opinn stúlkum jafnt sem piltum. Á stofnári háskólans samþykkti Alþingi frumvarp Hannesar, flutt að undirlagi kvenréttindafrömuðarins Bríetar Bjarnhéðinsdóttur, um fullt jafnrétti kynjanna til skólagöngu og opinberra embætta. Þá höfðu konur nýlega fengið

kosningarétt til sveitarstjórna og 19. júní 1915 var kosningaréttur kvenna til Alþingis bundinn í stjórnarskrá.

Efling menntunar og vakning fyrir rétti kvenna eru einhver dýpstu sporin sem heimastjórnin markaði í samfélagsþróun 20. aldar.

Næturgögn. Emaleraðir koppar (Þjms. 2001-2-5) breiddust hnat út enda var mun þægilegra að þrifa þá en tréköppana (Þjms. Á 7102). Nokkrir komu sér upp vatnusalernum á þessum tíma.

Nattpotter. Emaljerede potter blev hurtigt udbredte, idet det var betydeligt behageligere at rengøre dem end træpotterne. Nogle anskaffede sig vandklosetter i denne tid.

Chamber pots. Enamelled chamber pots were welcomed, as they were far easier to clean than wooden pots. Water closets (flush toilets) began to be installed at this time.

Hljóðferi. Fáir léku á langspil (Þjms. Á 205, Á 206b) á 20. öld en á nokkrum heimilum voru dragspíl, harmoníum og pianó. Líúdraflag Reykjavíkur var stofnað 1876 og lék oft við opinberar athafnir á heimastjórnartímanum. Líúðnar (Þjms. Á 10409) og ýmis önnur blásturshljóðferi urðu vinsel á þessum tíma.

Instrumenter. Få spillede på langspil i det 20. århundrede, men i nogle hjem fandtes der harmonikaer, harmonium og klaver. Reykjavíks blæseorkester blev stiftet i 1876 og spillede ofte ved officielle lejligheder i Hjemmestyretiden. Messinginstrumenter og diverse andre blæseinstrumenter blev populære på det tidspunkt.

Musical instruments. The traditional stringed langspil largely vanished in the early 20th century, and many homes acquired a piano or accordion. Iceland's first band, the Reykjavík Brass Band, was founded in 1876.

Parfasti hjóninn var notaður til að draga kerrur, vagna og sleða í siauknum mæli og fólk lagði á ef það ætlaði að bregða sér af bæ, í reiðtúr eða lengri ferðalög. Myndin er tekin um 1915. (Ljms. MAÓ 841)

Hesten; "menneskets trofaste tjener" blev i stigende grad brugt til at trække vogne og slæder

børn fire års gratis skolegang - i tyndt befolkede områder blev eleverne betjent af vandreskoler og -lærere. Et lærerseminarium blev grundlagt i 1908. I 1904 blev Den lærde skole, der havde uddannet tilkommende præster og jurister, omlagt så den tilbød en bredere moderne uddannelse og blev kaldt Reykjavík gymnasium. Islands universitet blev grundlagt i 1911. Kvinder havde adgang til både gymnasiet og Islands universitet, og i 1915 var islandske kvinder blandt de første i verden til at få stemmeret.

og folk sadlede op når de ville ride en tur eller tage en længere rejse. Billede fra ca. 1915.

Horses: the "most useful servant." While horses were increasingly used to pull carts and carriages, people still commonly travelled on horseback. Photo from around 1915.

Education was a priority. The Education Act of 1907 ensured all children four years' free education - those in sparsely populated rural areas were served by peripatetic schools and teachers. A teacher training college was founded in 1908. In 1904 the Learned School, which had trained prospective clergymen and lawyers, was reorganised to provide a broader modern education and renamed the Reykjavík High School. The University of Iceland was founded in 1911. Both the High School and the University of Iceland were open to female students, and in 1915 Icelandic women were among the first in the world to win the right to vote.

Fram til fullveldis

Heimastjórnin og þau mörgu nýmæli, sem hilltu undir kringum 1904, höfðu eftt þjóðlegt sjálfstraust og bjartsýni á framtíð landsins. Um það ber vitni hve skjótt dró úr flutningi Íslendinga til Norður-Ameríku. Hann stóð enn sem hæst 1903 - þá hafði fimmtungur Íslendinga leitað bjartari framtíðar handan hafisins - en var orðinn óverulegur þrem árum síðar. Nú var Ísland sjálft orðið land tækifæranna og innlent þéttbýli rúmaði þá fólksfjölgun sem ekki fann svigrúm í sveitum.

Heimastjórnin, byggð á stöðulögum Dana frá 1871, fullnægði ekki hugmyndum Íslendinga um rétt sinn til sjálfstjórnar. Hannes Hafstein og Friðrik 8. Danakonungur beittu sér því fyrir samningum þar sem tengsl landanna yrðu endurskoðuð frá grunni. Samninganefnd, skipuð í Íslandsheimsókn konungs 1907, lagði fram tillögu, uppkastið svonefnda, sem Íslendingar tókust á um í alþingis-kosningum 1908. Bæði Hannes Hafstein og Valtýr Guðmundsson studdu uppkastið en áhrifamesti gagnrýnandi þess var Björn Jónsson, ritstjóri Ísafoldar, og tók hann við ráðherraembætti 1909 eftir stórsigur í kosningunum.

Djarft var af Íslendingum að hafna uppkastinu því að meiri sjálfstjórn Íslands kom þá ekki til greina að mati Dana enda voru smáþjóðir yfirleitt ekki sjálfstæðar á þeim árum. En dirfskan kom ekki að sök því að samningsstaða Íslendinga átti brátt eftir að styrkjast.

Samningar landanna voru í sjálfheldu um skeið og setti það svip á

íslensk stjórnsmál með tíðum stjórnarskiptum og klofningi flokka. Heimsstjórnin fyrri 1914-1918 raskaði mörgu í verslun og atvinnulífi Íslendinga. En henni fylgdu ný viðhorf til sjálfstæðisráttunnar. Samningar náðust 1918 um fullveldi Íslands í konungssambandi við Danmörku. Ísland var orðið ríki út af fyrir sig, konungsríkið Ísland, og hafði samningsbundinn rétt til að segja upp sambandinu við Danmörku. Fullveldið 1918 var stærsta formlega skrefið til sjálfstæðis landsins. Því var fylgt eftir 1944 með því að slíta sambandinu við Danmörku og stofna sjálfstætt lýðveldi. Það var gert á Þingvöllum á fæðingardegri Jóns Sigurðssonar 17. júní. Hundrað árum áður bjuggu Íslendingar við einveldi erlends konungs. Nú nutu þeir óskoraðs sjálfstæðis í eigin þjóðríki.

Á hinum skamma tíma heimastjórnar hafði íslenskt þjóðfélag tekið undraskjótum þroska. Takmörkuð sjálfstjórn fullnægði ekki lengi sjálfstrausti og þjóðernismetnaði landsmanna og tímabilinu lauk með sambandslagasamningnum 1918 sem breytti Íslandi í fullvalda ríki í uppsegjanlegum tengslum við Danmörku. Heimastjórnin hafði brúað bilið frá erlendum yfirráðum til fulls sjálfstæðis Íslands.

Helgi Skúli Kjartansson

Straujárn. Fyrir daga rafmagnsins voru fót straujuð með strauboltum (Þjms. 3792) sem í var járnunga sem hituð var í blóðunum og stungið inn í holan boltann.

Rafmagnsstraujárn (Þjms. ónúmerað) voru á allan hátt mun þægilegri í notkun.

Strygejern. Før elektricitetens dage blev tøj stroget med strygejern, der indeholdt et jernindlæg, der blev opvarmet i ilden og stukket ind i det hule strygejern. Elstrygejern var på alle måde mere behagelige i brug.

Irons. Before electricity, flatirons were heated using an iron rod which was heated in the coals on the hearth. Electric irons made ironing far easier.

Fra Hjemmestyre til selvstændighed

Hjemmestyret og de mange nye nye strømme, der fulgte, styrkede islendingenes tiltro og forhåbninger. Inden længe blev emigrationen til Den nye verden indstillet. Islandingerne så deres eget land som mulighedernes land. Selvom Hjemmestyret var blevet hilst velkommen af islendingene, betragtede de det simpelthen som et skridt på vejen til selvstændighed. Danskerne var ikke villige til at overveje yderligere afgivelse af magt, men islendingene nægtede at bakke.

Island var ikke direkte involveret i Første Verdenskrig, men på det tidspunkt, da fredsaftalen blev indgået i 1918, havde stemningen i Europa vendt sig til fordel for små nationers selvstændighed, og Island var en af de mange nye stater, der dukkede op i det nye Europa. Den 1. december 1918 blev Island en suveræn stat, det islandske kongedømme, som kun havde monarken til fælles med Danmark. Seksogfyrre år senere, i 1944, da Anden Verdenskrig rasede i Europa og Danmark var under tysk besættelse, blev den moderne islandske republik grundlagt, hvilket markerede slutningen på syv århundreders fremmed herredømme.

From Home Rule to Sovereignty

Home rule, and the many new developments that followed, boosted the confidence and hopes of the Icelanders. Before long, emigration to the New World ceased. The Icelanders saw their own country as the land of opportunity. Home rule, though welcomed by the Icelanders, was seen by them simply as a stage on the way to independence. The Danes were unwilling to consider any further devolution of power, but the Icelanders refused to back down.

Iceland was not directly involved in World War I, but by the time of the peace settlement in 1918, the climate of opinion in Europe had tilted in favour of the independence of small nations, and Iceland was one of the many new states that emerged in the new Europe. On 1 December 1918 Iceland became a sovereign state, the Kingdom of Iceland, sharing only a monarch with Denmark. Forty-six years later, in 1944, as another war raged in Europe and Denmark was under German occupation, the modern Icelandic republic was founded, marking the end of seven centuries of foreign rule.

Heimastjórn 1904

Sýning í tilefni aldarafmælis heimstjórnar á Íslandi 2004

Hönnun og umsjón: Pótemkin hönnun

Smíðar og uppsetning: Sviðsmyndir

Upplíming og prentun mynda og texta: Merking

Grafísk hönnun: Áslaug Jónsdóttir

Val muna og mynda; skýringartextar: Sigríður Sigurðardóttir

Texti á sýningu og í sýningarskrá: Helgi Skúli Kjartansson

Ráðgjöf: Línuhönnun. Ólafur Th. Ólafsson

Fræðsluvefur, margmiðlun: Skólavefurinn

Ljósahönnun og tölvutækni: Exton Kastljós

Umsjón með sýningarskrá: Jóhanna Bergmann

Þýðing á ensku: Anna Yates og Keneva Kunz

Þýðing á dönsku: Lars H. Andersen

Hönnun sýningarskrár: Fiton

Prentun sýningarskrár: Svansprent

Þjóðmenningarhúsið stendur að sýningunni í samvinnu við

Þjóðminjasafn Íslands.

Eftirtaldir stofnanir lánuðu og gáfu leyfi til að nota skjöl, myndir og muni á sýninguna:

Árbæjarsafn (ABS)

Fjarskiptasafn Landssímans (FjsLand.)

Héraðsskjalasafn Skagfirðinga (HSk.)

Det Kongelige Bibliotek, København (Kgl.Bibl.)

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn (Lb.)

Ljósmyndasafn Reykjavíkur (Ljms.)

Menntaskólinn á Laugarvatni (ML)

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ.)

Þjóðminjasafn Íslands (Þjms.)

Sýning í Þjóðmenningarhúsi 2004

Þjóðmenningarhúsið • Hverfisgötu 15 • 101 Reykjavík • sími 545 1400

www.thjodmenning.is • thjodmenning@thjodmenning.is

Sýningarsalir eru opnir alla daga frá kl. 11 til 17.

ISBN 9979-9637-0-0

